

ORTOGRAPIYA NI IBALÓY

Ortograpiyang Ibalóy

ORTOGRAPIYA NI IBALÓY

Karapatang-sipi © 2016 ng Kagawaran ng Edukasyon Benguet

RESERBADO ANG LAHAT NG KARAPATAN. Walang bahagi ng librong ito ang maaaring sipiin o gamitin nang walang nakasulat na pahintulot mula sa may-akda at tagapaglathala.

The National Library of the Philippines CIP Data

Recommended entry:

Ortograpiya ni ibaloy = Ortograpiyang ibaloy.
– Maynila : Komisyon sa Wikang Filipino, [2016],
c2016.
pages ; cm

ISBN 978-621-8064-02-7
Ibaloi and Filipino text.

1. Ibaloy dialect – Orthography and spelling.
2. Ibaloy dialect – Grammar.

499.218813 PL5719 2016 P620160376

Inilathala ng

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO
Gusaling Watson, 1610 Daang JP Laurel, San Miguel, Maynila
Tel. 02-733-7260 • 02-736-2525
Email: komfil@kwf.gov.ph
Website: www.kwf.gov.ph

Nilalaman

8	PĒNGI-AM-AMTA Pambungad
10	GRAFEMA Grafema
14	PĒNGUDKHUSHUWA NI ĒSĒL Pantig at Palapantigan
18	PAN-ISPEL JĒN PĒNGIBUDIKAS Pagbaybay na Pabigkas
26	PAN-ISPEL JĒN PASUDAT Pagbaybay na Pasulat
30	NANTATANĒD JĒN PATINIG Kambal-Patinig
34	NANTATANĒD JĒN KATINIG TAN DIGRAPO Kambal-Katinig at mga Digrapo

38

SOTA IRA PATINIG

Mga Patinig

42

TULDIK

Tuldik

48

USAL NI GITLING

Mga Gamit ng Gitling

54

IBA PANG TUNTUNIN

Iba Pang Tuntunin

60

**ANG MGA BUMUO NG ORTOGRAPIYANG
IBALOY**

ORTOGRAPIYA NI IBALÓY

Ortograpiyang Ibalóy

MENSAHE

Karangalan ng KWF ang repasuhin, iimprenta, at ilunsad ang mga ortograpiya ng tatlong wika sa Benguet— ang Ibalóy, Kankanaëy, at Kalangúya.

Ang kalakhan ng trabaho sa likod ng mga ortograpiyang ito ay sa mga kawani ng DepEd Division ng Benguet, ang mga supervisor, guro at mga katutubong tagapagsalita.

Mayaman sa wika at kultura ang Cordillera na kinabibilangan ng Benguet, Sana magsilbi ang mga ortograpiyang itong mga tulay upang lalo pang makapag-ambag ang mga kulturang ito sa lalong ikayayaman ng pambansang kalinangan at kultura.

Para sa mga kabataan, sana magsilbi ang mga ortograpiyang ito upang makasulat tayo ng mga panibagong ba-diw, sanaysay, tula, dula, nobela, at epiko.

Komisyoner Jimmy B. Fong

Kinatawan para sa mga Wika
sa Kahilagaang Pamayanang Kultural

PËNGI-AM-AMTA

Ibaloy i sakëy ësël shiya Benguet ja ëshakël i ëmëngusal. Maët mango ja ëmanko-tik i ëmëngusal niyay. Baka ënsabi pay ali'y timpo ja mëdibkhan pay iyay. Wara iray nay-anak jën Ibaloy nem ëgshala amtën man-ibaloy.

Ëbadëg i maitudong nunta naikashuman ni pantosho tan pëngashal ni mother tongue ono sota ësël shi balëy shi iskuwedaan. Maaknan ira'y iskuweda ni oras say maashal tan mausal sha i Ibaloy. Ënshi'y ing-ingës ni Ibaloy ja ësël. Ma-ajowanen koma i ësël jën Ibaloy say ëg mëdibkhan ët usalën ni aanak tayó jën kauntëntënëd.

Importante iya ortograpiya shi pantosho ni Ibaloy. Sajay i mëngibalnay ni mamaistra say nam-ay jen maytusho, ma-watan tan mausal. Sajay mët laëng i mëngibalnay irë'n ja translators, para sulat tan composers ni sha pansudat ni dibsho, istorya, kansiyon, tan ëshom pay.

Nanshalan shi ënshokëy jën obda i inkay-amag niya'y ja ortograpiya. Pinshakël jën ëbasbassa tan naidiritso ono kaikusto. Naipabassa pay tan naipa-sas shi karakdan say may-a-shom koma jën ëmin sota mësëpol ja maamtaan shi Ibaloy. Ishakël i tinmolong shiya'y ja amag. Wara ira'y propesyonal jën Ibaloy ja ëdapo shi nankikinalasi ja obdaan, mamaistro tan mamaistra shi DepED tan Unibersidad, sota ira nan retire, aama, iina tan papangolo tan wara ira'y ëngitakshël ni onjon ni Ibaloy.

Ëg may kuwan ët mango i usto'n ëmin tan kumplito iyay. Baka wara ira'y ëg nay-ëshom ono kamali. No wara, ipëshang jo say unmaptëng pay tan uwatën ni ëmin shi kaibaloyan iyay ja ortograpiya.

PAMBUNGAD

Ibaloy ang isa sa mga pangunahing wika sa Benguet na nanganganib na mawala nang tuluyan. Hindi lahat ng mga ipinanganak na Ibaloy ay gumagamit nitô. Ang bílang ng mga Ibaloy na nagsasalita ng kanilang katutubong wika ay pakaunti nang pakaunti.

Ang pagtuturo ng katutubong wika sa K-12 kurikulum ay makatutulong para lalong pasiglahin ang paggamit ng wikang Ibaloy sa kadahilanang ang Ibaloy ay walang katulad. Inaasahang ito ay mapapangalagaan at gagamitin ng susunod na mga henerasyon para hindi tuluyang mawala.

Ang ortograpiyang ito ay napakahalaga sa pagtuturo ng Ibaloy. Ito ay magsisilbing gabay para madaling ituro, maintindihan at gamitin ang nasabing wika. Makatutulong din ito sa mga manunulat, tagasaling-wika at mga kompositor sa paglinang ng mga panitikang Ibaloy.

Ang paggawa ng ortograpiya sa Ibaloy ay dumaan sa iba-ibang proceso ng paggawa kagaya ng konsultasyon, pagpapatutuhanan, pagbiripa at serye ng pagwawasto para makuha at maisama ang lahat ng katangian ng wikang Ibaloy. Marami ang nagtulong-tulong sa pagsulat ng palabaybayan na ito. Kasâma dito ang mga propesyonal na Ibaloy gáling sa iba't ibang ahensiya, mga retiradong personalidad, propesor sa mga Unibersidad, mga respetadong namumuno sa mga komunidad at mga kinatawan ng mga samahang binuo ng mga Ibaloy.

Ang materyal na ito ay hindi ganap o perpekto. Maaring may mga mahahalagang katangian ng wikang Ibaloy na hindi nakita at naisama. Dahil dito, magiliw na tinatanggap ang lahat ng mga mungkahi sa lalong ikabubuti at ikakayaman ng ortograpiyang ito upang maging higit na katanggap-tanggap sa mga Ibaloy.

1 | GRAFEMA

Naisulat iya ortograpiya say ma-vatan tan maybudikas jën osto koma i Ibaloy. **Grafema** i awag shi grupo ni banbanag/ komkompormi shi pësingjën mansudat. Sota grafema ni ortograpiya ni Ibaloy kët wara’y **letra** to tan nëngosal ni **alivën letra**.

1.1. Letra. Sota letra i simbolo ni tuno shi pan-a-sël. Wara’y **patinig** tan **katinig** ni alpabeto. Maykowan ja **alpabeto** sota nantatanëd ja letra.

Wara’y showën-pulo tan walo ja letra shima alpabeto ni Ibaloy. Nan-i-inapil i tuno nunta letra. Mëbasa ono maybudikas ira’y letra ja ingës to shi Ingles kapsigto’y Ññ. Sota sahëy jën Ee, ëmay unod nudta schwa sound ni (Ëë).

Aa <i>ey</i>	Bb <i>bi</i>	Cc <i>si</i>	Dd <i>di</i>	Ee <i>i</i>	Ff <i>ef</i>	Gg <i>dya</i>
Hh <i>eyts</i>	Ii <i>ay</i>	Jj <i>dyey</i>	Kk <i>key</i>	Ll <i>el</i>	Mm <i>em</i>	Nn <i>en</i>
Ññ <i>enye</i>	Ngng <i>endya</i>	Oo <i>o</i>	Pp <i>pi</i>	Qq <i>kyu</i>	Rr <i>ar</i>	Ss <i>es</i>
Tt <i>ti</i>	Uu <i>yu</i>	Vv <i>vi</i>	Ww <i>dobolyu</i>	Xx <i>eks</i>	Yy <i>way</i>	Zz <i>zi</i>

Nudta 28 jën letra, shuwën-pulo tan tëdo (23) i katinig. Sajay ira: Bb, Cc, Dd, Ff, Gg, Hh, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Ññ, Ngng, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Vv, Ww, Xx, Yy tan Zz. Sajay ngo ira’y patinig: Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

1 | GRAFEMA

sinulat ang ortograpiya upang maunawaan at mabigkas nang wasto ang Ibaloy. **Grafema** ang tawag sa isang pangkat ng mga bagay sa isang sistema ng pagsulat. Ang mga grafema sa Ibaloy ay binubuo ng mga **titik** at mga **di-titik**.

1.1. MgaTitik. Ang titik o letra ay sagisag sa isang tunog sa pagsasalita. May mga **patinig** o **bokablo** at mga **katinig** o **konsonante** ang alpabeto. **Alpabeto** ang serye ng mga titik o letra.

Ang alpabetong Ibaloy o Ibadoy ay binubuo ng dalawampu't walong (28) titik. Ang bawat titik ay kumakatawan sa isang natatanging tunog. Binibigkas o binabasa ang bawat titik sa tunog-Ingles maliban sa Ññ.

Aa <i>ey</i>	Bb <i>bi</i>	Cc <i>si</i>	Dd <i>di</i>	Ee <i>i</i>	Ff <i>ef</i>	Gg <i>dya</i>
Hh <i>eyts</i>	Ii <i>ay</i>	Jj <i>dyey</i>	Kk <i>key</i>	Ll <i>el</i>	Mm <i>em</i>	Nn <i>en</i>
Ññ <i>enye</i>	Ngng <i>endya</i>	Oo <i>o</i>	Pp <i>pi</i>	Qq <i>kyu</i>	Rr <i>ar</i>	Ss <i>es</i>
Tt <i>ti</i>	Uu <i>yu</i>	Vv <i>vi</i>	Ww <i>dobolyu</i>	Xx <i>eks</i>	Yy <i>way</i>	Zz <i>zi</i>

Sa 28 na titik, dalawampu't tatlo (23) ay katinig, ito ang mga sumusunod: Bb, Cc, Dd, Ff, Gg, Hh, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Ññ, NGng, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Vv, Ww, Xx, Yy, Zz at lima (5) ang patinig, ito ay ang: Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

1.2. Alivën letra. Sota ira alivën letra shi Ibadoy, ëmëngosal ni tuldik tan bantas. Sota *dieresis* (¨) ono tuldik patuldok i sakëy ja tuldik ja mëngipamta ni tuno ja *schwa*. Mausal sota ira bantas shi Ingdes say ma-vatan ja shili sota ira letra, ësël ono ës-ësël jen wara'y ulog to shi Ibaloy. Sajay ira'y bantas: tulnëk(.), panbëkha (?), pandëkna (!), kuwit (,), parakulong (()), panipi (" ") , gatlang (-), kudlit ('), tulnëk-kuwit (;), tulnek-tulnëk, (:), gitling (-) tan tuldik patuldok (¨).

Kaun unod shi pëngusal shi Filipino ira ja bantas.

1.2. Di-titik. Binubuo ang di-titik ng mgatulдик at mga bantas. Ang *dieresis* (¨) ay isang tuldik na kumakatawan sa tunog na *schwa*. Ang mga bantas ay kumakatawan sa mga patlang at himig ng pagsasalita sa pagitan ng mga titik at pantig, sa pagitan ng mga salita at mga parirala, at sa pagitan ng mga pangungusap. Kabílang sa mga bantas ang tuldok (.), pananong (?), padamdám (!), kuwit (,), panaklong (()), panipi (“ ”), gatlang (-), kudlit (‘), tuldok-kuwit (;), tutuldok (:), at gitling (-) at tuldik patuldok(¨).

Ang mga gamit ng iba pang mga bantas ay sumusunod sa kalakaran sa wikang Filipino.

2 | PĒNGUDKHUSHUWA NI ĒSĒL

2.1 Naamagan ni pantig. Mëbëdin jën sota ëngëmag ni ësël ni Ibadoy kët sahëy jën patinig, sahëy jën patinig tan sahëy jën katinig, shuw'ën katinig tan sahëy jën patinig. I-takshël ni letra K i katinig, itakshël ngo ni letra P i patinig.

Naamagan to	Ingës to ira jay
P	a, e, i, o, u
KP	ja, ka, si, mo, ma, na, wa, ta
PK	ay, ët, on, en, it, an
KPK	jët, ngay, tan, jen, wey, met
KKP	shi, tsi, sha, kha
KKPK	khal•khal, shag•shag, shal•shal, tsing•tsing, shup•shop

2.2. Khushuwa tan Pëngudkushuwa. Sajay iray unurën nëm mëngudkushuwa ni ësël.

Pilmero, nu wara'y nantënëd jën patinig shi shukian, shi naykhawa, ono shi kaunuran ni ësël, maysi-jan sota sahëy jën patinig shima sahëy jën patinig. Ingësto ira jay: /**u•o•tik**/ (uotik), /**na•a•khëw**/ (naakhëw), /**bi•i**/ (bii), /**vi•i**/ (vii), /**tu•o**/ (tuo), /**bu•o**/ (buo).

Maykaduwa, nu wara'y shuw-ën nantënëd jën katinig shi naykhawa, sota pilmeron katinig i may-a-shom shi

2 | PANTIG AT PALAPANTIGAN

2.1. Kayarian ng Pantig. Ang pantig sa wikang Ibaloy ay binubuo ng isang patinig, isang katinig at patinig, 2 o higit pang katinig at isang patinig. Ang titik K ay kumakatawan sa katinig at ang letra P ay kumakatawan sa patinig.

Kayarian	Halimbawa
P	a, e, i, o, u
KP	ja, ka, si, mo, ma, na, wa, ta
PK	ay, ët, on, en, it, an
KPK	jët, ngay, tan, jen, wey, met
KKP	shi, tsi, sha, kha
KKPK	khal•khal, shag•shag, shal•shal, tsing•tsing, shup•shop

2.2. Pantig at Pagpapantig. Ang sumusunod ang mga tuntunin sa pagpapantig ng mga salitang Ibaloy.

Una, kung may magkakasunod-sunod na patinig sa simula, gitna o sa hulihan na salita, ang mga patinig ay inihihiwalay sa isa pang patinig. Halimbawa: /**u•o•tik**/ (maliit), /**na•a•khëw**/ (umaga na), /**bi•i**/ o /**vi•i**/ (babae), /**tu•o**/ (tao), /**bu•o**/ (kabute).

Ikalawa, kung may dalawang magkasunod na katinig sa gitna, ang unang katinig ay isinasama sa unang

ëpangdon kushuwa tan sota maysigunsha jën katinig
ëmay-ashom shi imunod jën kushuwa. Ingësto ira
niyay: /**ak•dup**/ (akdup), /**us•to**/ (usto), /**uk•dop**/
(ukdop), /**ë•pang•du**/ (ëpangdu), /**ek•dog**/ (ekdog).

pantig, samantalang ang pangalawang katinig ay nagiging bahagi ng susunod na pantig. Halimbawa: /**ak•dup**/ (yakap), /**us•to**/ (tama), /**uk•dop**/ (pantakip ng ulo), /**ë•pang•du**/ (nauna), /**ek•dog**/ (itlog).

3 | PAN-ISPEL JËN PËNGIBUDIKAS

May unod i pan-ispel ni ësël ni Ibaloy shi ngaran ni letra. Ëmin jen maybudikas, kushuwa, daglat, akronim, inisyals, simbolo shi Agham tan Matematika tan sota ëshum pay jën tërmino, may-unod i ispeling to shi pantitinënéd ni letra.

3.1. Kushua

Pëngisudat	Pëngibudikas
i	/ay/
mo	/em-o/
shi	/es-eyts-ay/
na	/en-ey/
tsa	/ti-es-ey/

3.2. Èsël

Pëngisudat	Pëngibudikas
ëshahël	/patuldok-es-eyts-ey-eyts-patul-dok-el/
mëngan	/em-patuldok-en-dyi-ey-en/
shala	/es-eyts-ey-el-ey/
ba-diw	/bi-ey-gitling-di-ay-dbolyu/

3 | PAGBAYBAY NA PABIGKAS

Ang pagbaybay sa Ibaloy ay ibinatay sa pangalan ng mga letra ng Ibaloy. Bawat salita, pantig, daglat, akronim, inisyal, simbolong pang-agram o matematika at ibang termino ay binabaybay batay sa pagkakasunod-sunod ng mga letra nito.

3.1. Pantig

Pasulat	Pabigkas
i	/ay/
mo	/em-o/
shi	/es-eyts-ay/
na	/en-ey/
tsa	/ti-es-ey/

3.2. Salita

Pasulat	Pabigkas
ëshahël (marami)	/patuldok-es-eyts-ey-eyts-patul-dok-el/
mëngan (kain)	/em-patuldok-en-dyi-ey-en/
shala (dugo)	/es-eyts-ey-el-ey/
ba-diw (himno)	/bi-ey-gitling-di-ay-dbolyu/

3.3. Akronim

Pëngisudat	Pëngibudikas
BENECO (Benguet Electric Cooperative)	/kapital bi-kapital i-kapital en-kapital i-kapital si-kapital o/
CAR (Cordillera Administrative Region)	/kapital si-kapital ey-kapital ar/
DAR (Department of Agrarian Reform)	/kapital di-kapital ey-kapital ar/
CHED (Commission on Higher Education)	/kapital si-kapital eyts-kapital i-kapital di/
ALS (Alternative Learning System)	/kapital ey-kapital el-kapital es/

3.4. Daglat

Pëngisudat	Pëngibudikas
elem. (elementarya)	/i-el-i-em tulnëk/
supt. (superintendent)	/es-yu-pi-ti tulnëk/
sch. (school)	/es-si-eyts tulnëk/
hon. (honorable)	/eyts-o-en tulnëk/
pres. (presidente)	/pi-ar-i-es tulnëk/

3.3. Akronim

Pasulat	Pabigkas
BENECO (Benguet Electric Cooperative)	/kapital bi-kapital i-kapital en-kapital i-kapital si-kapital o/
CAR (Cordillera Administrative Region)	/kapital si-kapital ey-kapital ar/
DAR (Department of Agrarian Reform)	/kapital di-kapital ey-kapital ar/
CHED (Commission on Higher Education)	/kapital si-kapital eyts-kapital i-kapital di/
ALS (Alternative Learning System)	/kapital ey-kapital el-kapital es/

3.4. Daglat

Pasulat	Pabigkas
elem. (elementarya)	/i-el-i-em tulnëk/
supt. (superintendent)	/es-yu-pi-ti tulnëk/
sch. (school)	/es-si-eyts tulnëk/
hon. (honorable)	/eyts-o-en tulnëk/
pres. (presidente)	/pi-ar-i-es tulnëk/

3.5. Inisyals

3.5.1. Usal, Dugad tan Tuo

Pëngisudat	Pëngibudikas
IHG (Ibaloy Heritage Garden)	/kapital ay-kapital eyts-kapital dyi/
BeGH (Benguet General Hospital)	/kapital bi-i-kapital dyi-kapital eyts/
Fernando Poe Jr.	/kapital ef-kapital pi-kapital dyey/
tv (television)	/ti-vi/
cp (cellphone)	/si-pi/

3.5.2. Institusyon/Unjon

Pëngisudat	Pëngibudikas
IP (Indigenous People)	/kapital ay-kapital pi/
GSP (Girl Scouts of the Philippines)	/kapital dyi-kapital es-kapital pi/
PTA (Parent-Teacher Association)	/kapital pi-kapital ti-kapital ey/
SDS (Schools Division Superintendent)	/kapital es-kapital di-kapital es/
LTCS (La Trinidad Central School)	/kapital el-kapital ti-kapital si-kapital es/

3.5. Inisyals

3.5.1. Mga Bagay, Lugar, at Tao

Pasulat	Pabigkas
IHG (Ibaloy Heritage Garden)	/kapital ay-kapital eyts- kapital dyi/
BeGH (Benguet General Hospital)	/kapital bi-i-kapital dyi- kapital eyts/
Fernando Poe Jr.	/kapital ef-kapital pi-kapital dyey/
tv (television)	/ti-vi/
cp (cellphone)	/si-pi/

3.5.2. Institusyon/Unyon

Pasulat	Pabigkas
IP (Indigenous People)	/kapital ay-kapital pi/
GSP (Girl Scouts of the Philippines)	/kapital dyi-kapital es-kapital pi/
PTA (Parent-Teacher Association)	/kapital pi-kapital ti-kapital ey/
SDS (Schools Division Superintendent)	/kapital es-kapital di-kapital es/
LTCS (La Trinidad Central School)	/kapital el-kapital ti-kapital si-kapital es/

3.5.3. Simbolo shi Agham tan Matematika

Pëngisudat	Pëngibudikas
H ₂ O (Hydrogen Oxide)	/kapital eyts-tu-kapital o/
Au (gold)	/kapital ey-yu/
km (kilometro)	/key-em/
kg (kilogramo)	/key-dyi
ft (feet)	/ef-ti/

3.5.3. Simbolo sa Agham at Matematika

Pasulat	Pabigkas
H ₂ O (Hydrogen Oxide)	/kapital eyts-tu-kapital o/
Au (ginto)	/kapital ey-yu/
km (kilometro)	/key-em/
kg (kilogramo)	/key-dyi
ft (feet)	/ef-ti/

4 | PAN-ISPEL JËN PASUDAT

4.1 Usal ni Walon Badon Letra. Shi Ibaloy, nudta walo (8) jën bado'n naykashom jën letra shi Filipino jën Cc, Ff, Jj, Ññ, Qq, Vv, Xx tan Zz kët dima (5) bëngat i radikal jën ëbaliwan jën mayka-shom shi alpabeto. Sajay ira sota Cc, Ññ, Qq, Xx tan Zz. Mausal ira iyay shi ëbulod jën ësël tan shi ngaran ni tuo, dugad, usal tan paspasamak. Sota ira **Jj**, **Ff** tan **Vv** kët sigud jën wara'd alpabeto'n Ibaloy. Inges to ira jay:

kalajo
manjëmpës
kitajo
sajay
jabtok
kajëm
jabjab
jadjad
na-na-jëw
mansi-jop
mansi-jan
ijakjak
jasjas
manshëjaw
jamjam
afil
afag
naifit
tafëy

4 | PAGBAYBAY NA PASULAT

4.1. Gamit ng Walong Bagong Letra. Sa Ibaloy, sa 8 bagong dagdag na titik sa Filipino na Cc, Ff, Jj, Ññ, Qq, Vv, Xx at Zz ay 5 lamang ang radikal na pagbabagong naidagdag sa alpabeto. Ang mga ito ay ang Cc, Ññ, Qq, Xx tan Zz. Magagamit lamang ang mga ito sa hiram na salita at sa pantanging ngalan ng tao, lugar, bagay at pangyayari. Ang **Jj**, **Ff**, at **Vv** ay dati nang nasa alpabetong Ibaloy. Halimbawa:

kalajo (halikayo)
manjämpës (malambot)
kitajo (tayo)
sajay (ito)
jabtok (lundag)
kajëm (kaibigan)
jabjab (magpaypay)
jadjad (kirot)
na-na-jëw (iba-iba)
mansi-jop (magkape)
mansi-jan (maghiwalay)
ijakjak (ikulog)
jasjas (hininga)
manshëjaw (sumamba)
jamjam (sermon sa nagkasala)
afil (iba)
afag (karne)
naifit (naipit)
tafëy (tapey)

**safay
khavol
duvong
kaduvong
divag
suvil
savishong
avig
avat
kuval
devit**

safay (sana)
khavol (dahilan)
duvong (mundo)
kaduvong (sombbrero)
divag (nakaligtaan)
suvil (bibig)
savishong (lason)
avig (sumpa)
avat (patag)
kuval (bahag)
devit (tapis)

5 | NANTATANĒD JĒN PATINIG

6.1. aw

bugaw (sigaw)

tungaw (upo)

ngaaw (masama)

shuyaw (dilaw)

dinmaw (pumunta)

6.2. ěw

payěw (palayan)

ta-pěw (sa itaas)

silěw (ilaw)

pagěw (dibdib)

kiyěw (punungkahoy)

6.3. iw

ba-diw (dagliang sagutan sa paraang paawit ng mga Ibaloy)

kiwkiw/ tiwtiw (halo)

piliw (agaw)

siwsiw (sawsaw)

ngisiw (pito)

6.4. ow

bukdow (leeg)

budow/ bulow (tahol)

jo-kow (antok)

bukow/buhow (balakubak)

budihowkow/budikowkow (pabilog)

5 | KAMBAL-PATINIG

6.1. aw

bugaw (sigaw)

tungaw (upo)

ngaaw (masama)

shuyaw (dilaw)

dinmaw (pumunta)

6.2. ëw

payëw (palayan)

ta-pëw (sa itaas)

silëw (ilaw)

pagëw (dibdib)

kiyëw (punungkahoy)

6.3. iw

ba-diw (dagliang sagutan sa paraang paawit ng mga lbaloy)

kiwkiw/ tiwtiw (halo)

piliw (agaw)

siwsiw (sawsaw)

ngisiw (pito)

6.4. ow

bukdow (leeg)

budow/ bulow (tahol)

jo-kow (antok)

bukow/buhow (balakubak)

budihowkow/budikowkow (pabilog)

6.5. ay
takday (kamay)
taytay (tulay)
iyay (ito)
adivay (adivay)
ëduhay/ëdukay (maluwag)

6.6. ey (Ënshiy diptonggo jën ey shi Ibadoy)

6.7. ëy
pagëy (palay)
sahëy (isa)
këykëy (galaw)
balëy (bahay)
nabdëy (pagod)

6.8. oy
Ibaloy/ Ibadoy
suyusoy (simoy)
ëtuytoy (bulok)
afoy/ apoy (apoy)
ëtaginshuroy (parihaba)
buyoy (pigma)

6.9. uy
ki-duy (malapot na magkahalong
tubig at lutong kamote)
pi-suy (napaniwala/minaliit)
ëtuytoy (bulok)
buyboy (damong tambo)
saluysoy (suyod)

6.5. ay
takday (kamay)
taytay (tulay)
iyay (ito)
adivay (adivay)
ëduhay/ëdukay (maluwag)

6.6. ey (Ënshiy diptonggo jën ey shi Ibadoy)

6.7. ëy
pagëy (palay)
sahëy (isa)
këykëy (galaw)
balëy (bahay)
nabdëy (pagod)

6.8. oy
Ibaloy/ Ibadoy
suyusoy (simoy)
ëtuytoy (bulok)
afoy/ apoy (apoy)
ëtaginshuroy (parihaba)
buyoy (pigma)

6.9. uy
ki-duy (malapot na magkahalong
tubig at lutong kamote)
pi-suy (napaniwala/minaliit)
ëtuytoy (bulok)
buyboy (damong tambo)
saluysoy (suyod)

6 | NANTATANĒD JĒN KATINIG TAN DIGRAPO

6.1. SHsh ono TSts. Wara’y ëshom jën katinig jën saksakëy i basa to tan sahëy i bulikas to, **SHsh** ono **TSts**. Mausal i SHsh tan TSts jën nan ingës i piyantón a-sëdën. Ingësto ira jay:

Shiyos/Tsiyos
shala/tsala
shagëm/tsagëm
shanum/tsanum
shuntog/tsuntog
shingshing/tsingtsing
shuyo/tsuyo
shamag/tsamag

6.2. KHkh. Mausal i KHkh no nalshëk ono ëmbël-at i pan-a-sël/panbudikas, Kk no naytupo. Ingës to ira jay:

khait	kait
khalkhal	kalkal
khutkhot	kutkot
kharing	karing
khiling	killing

6 | KAMBAL-KATINIG AT MGA DIGRAPO

6.1. SHsh o TSts. Ang SHsh o TStsay digrapo sa wikang Ibaloy na ang SHsh ay maaaring gamiting pamalit sa TSts. Magagamit ang SHsh at TSts na magkapareho ang kahulugan.

Shiyos/Tsiyos (Diyos)
shala/tsala (dugo)
shagëm/tsagëm (hangin)
shanum/tsanum (tubig)
shuntog/tsuntog (bundok)
shingshing/tsingtsing (dingding)
shuyo/tsuyo (mangkok na yari sa kahoy)
shamag/tsamag (balita)

6.2. KHkh. Kinikilala na ang digrapong KHkh para sa mga salitang pahingal na nagsisimula sa Kk.

khait (kasama) **kait** (pagsandok ng kanin)
khalkhal (nguya) **kalkal** (halukay)
khutkhot (kamot) **kutkot** (hukay)
kharing (pulseras) **karing** (dilis)
khiling (paggiling) **killling** (isang uri ng ibon)

6.3. Ęgmausal i DJ ni panbudikas. J bęngat i mausal ni pansudat tan pan-asęl alivęn DJ. Maibudihis ira jay jęn singa /dz/ ingęsto'y just shi Ingdes. Ingęsto ira jay:

jęgjęg alivęn "djęgdjęg"

jęn alivęn "djęn"

jasjas alivęn "djasdjas"

jętjęt alivęn "djętdjęt"

jagjag alivęn "djagdjadg"

6.3. Walang DJ. Gamitin ang Jsa pagsulat at pagbigkas, hindi DJ. Binibigkas ito na parang /dz/ tulad ng *just* sa Ingles. Halimbawa

jëgjëg (lindol) hindi “djëgdjëg”

jën (na) hindi “djën”

jasjas (hinga) hindi “djasdjas”

jëtjët (higpit) hindi “djëtdjët”

jagjag (iwan) hindi “djagdjadg”

7 | SOTA IRA PATINIG

7.1. Kaypëdawan ni E tan I. No mausal i li, maysudat i linëm mëbëdin jën may budikas ni li. No mausal i Ee, maysudat i Ee nëm mëbëdin jën may budikas ni Ee. Ingësto ira jay:

sangik alivën “sangkek”
paltng alivën “palteng”
tiktik alivën “tektek”
paltik alivën “paltek”
bëtik alivën “bëtek”

7.2. Disiplina ta Oo tan Uu. Ingësto ira jay:

uotik alivën “ootik” ono “outik”
tu alivën “too” ono “tou”
sampulo alivën “sampolo” ono
“sampolu”
bungot alivën “bongot” ono “bongut”
dukto alivën “dokto” ono “doktu”
ulpo alivën “olpo” ono “olpu”

7 | MGA PATINIG

7.1. 7.1. Ang Kaso ng E at I. Kung ang titik li ay gagamitin, ito ay binabaybay na li ngunit binibigkas lamang na li. Gayundin, ang titik Ee ay binibigkas lamang na Ee. Halimbawa:

sangik alivën “sangkek”
paltng alivën “palteng”
tiktik alivën “tektek”
paltik alivën “paltek”
bëtik alivën “bëtek”

7.2. Disiplina sa Oo at Uu. Halimbawa:

uotik (maliit) hindi “ootik” o “outik”
tuo (tao) hindi “too” o “tou”
sampulo (sampu) hindi “sampolo” o
“sampolu”
bungot (bunganga) hindi “bongot” o
“bongut”
dukto (kamote) hindi “dokto” o “doktu”
ulpo (hita) hindi “olpo” o “olpu”

Ingësto pay ira jay:

bokbok
bukbok

tonton
tunton

soksok
suksok

shotshot
shutshot

sotsot
sutsot

togtog
tugtog

Halimbawa:

bokbok (paghiwa ng karne)

bukbok (anay)

tonton (pagtunton)

tunton (pagpatong-patong)

soksok (balasa)

suksok (isingit)

shotshot (pagtanggap ng balahibo)

shutshot (balahibo, buhok, dahon)

sotsot (ilagay sa sulok)

sutsot (himulmol)

togtog (untog, katok)

tugtog (malaking ipis)

8 | TULDIK

Shi Ibaloy, tēdo i tuldik jēn ēmausal shi panbudikhas ni ēsēl, sota **pahilis**, **pakupya** tan **tuldik patuldok**.

8.1. Pahilis. Mausal i pahilis shi pan a-sēl jen manbaybayag jēt maypa-tok shi patinig jen wara'd naykhawa ni ēsēl. Inges to ira jay:

páli
tápey
tírong
tákday
máshshel

8.2. Pakupya. Mausal i pakupya shi ēsēl jēn waray impit jēn tunog to jēn maypâ-tok shi patinig shi naykhawa ni ēsēl asan magitlingan nudta naynguro ni patinig. Ingēs to ira jay:

pâ-dok
pî-jow
mamâ-shem
pê-shit
pû-dēt

8.3. Tuldik Patuldok. Say tuldik patuldok kēt mausal jēn mēngipa-sas ni *schwa sound* jēn ē shi Ibaloy. Sajay kēt showēn tulnēk shi ta-pēw ni patinig jēn Ēē.

8 | TULDIK

Sa Ibaloy, tatlo ang ginagamit na tuldik sa pagbigkas ng salita, ang **pahilis**, **pakupya**, at **tuldik patuldok**.

8.1. Pahilis. Ginagamit ang pahilis sa malumay na pananalita at iminamarka sa itaas na patinig bago ang huling pantig. Halimbawa:

páli (pali)

tápey (alak na gawa sa bigas)

tírong (nunal)

tákdáy (kamay)

máshshel (makapal)

8.2. Pakupya. Ginagamit ang pakupya sa salitang may impit na tunog na iminamarka sa itaas ng patinig sa gitna ng salita saka ginigitlingan pagkatapos ng patinig. Halimbawa:

pâ-dok (ilog)

pî-jow (bawal)

mamá-shem (hapon)

pê-shit (seremonyang panrelihiyon)

pû-dêt (bara)

8.3. Tuldik Patuldok. Ang tuldik patuldok ay ginagamit upang ipakita ang tunog na *schwa* sa mga salitang Ibaloy. Ito ay dalawang tuldok sa itaas ng patinig na *Ëë*.

Ingës to ira jay:

tëngëd
pëltik
tëg-in
bël-at
bënëg

a	e	i
á – Alt 160	é – Alt 130	í – Alt 161
à – Alt 133	è – Alt 138	ì – Alt 141
â – Alt 131	ê – Alt 136	î – Alt 140
	ë – Alt 137	

o	u
ó – Alt 162	ú – Alt 163
ò – Alt 149	ù – Alt 151
ô – Alt 147	û – Alt 150

Halimbawa:

tëngëd (batok)
pëltik (basbas)
tëg-in (malamig)
bël-at (bigat)
bënëg (likod)

a	e	i
á – Alt 160	é – Alt 130	í – Alt 161
à – Alt 133	è – Alt 138	ì – Alt 141
â – Alt 131	ê – Alt 136	î – Alt 140
	ë – Alt 137	

o	u
ó – Alt 162	ú – Alt 163
ò – Alt 149	ù – Alt 151
ô – Alt 147	û – Alt 150

Ñ	Alt 165
ñ	Alt 164
•	Alt 0183 (gituldok; tuldok sa pagpapantig)
^	Alt 0136
ˆ	Alt 0180
˘	Alt 096
¨	Alt 0168
'	Alt 0146 (upang maiwasan ang baligtad [''])
–	Alt 0150 (gatlang en)
—	Alt 0151 (gatlang em)

Ñ	Alt 165
ñ	Alt 164
•	Alt 0183 (gituldok; tuldok sa pagpapantig)
^	Alt 0136
ˆ	Alt 0180
˘	Alt 096
¨	Alt 0168
'	Alt 0146 (upang maiwasan ang baligtad ['])
–	Alt 0150 (gatlang en)
—	Alt 0151 (gatlang em)

9 | USAL NI GITLING

9.1. | Ingësto ira jay:

pâ-dok
nâ-tiw
sî-si
sî-nëk
nâ-khas

9.2. Mausal i gitling no sota unlapi kët alian ni ësël jën nanshugi ni patinig. Ingësto ira jay:

man-inom
pan-ushas
san-ëskëy
san-agi/san-uktop
nan-ahad

9.3. Mausal i gitling ja pëngisi-jan ni unlapi shi mison ngaran ni dugad (pantanging ngalan) angkën shi manshukhi'd patinig. Ingësto ira jay:

i-Abra nëm **isiyudad**
i-Sablan nëm **iopisina**
manpa-Baguio nëm **manpaeskuwela**
nanpa-Manila nëm **nanpaopisina**

9 | GAMIT NG GITLING

9.1. Halimbawa:

pâ-dok (batis)
nâ-tiw (nawala)
sî-si (walis)
sî-nëk (nabilaukan)
nâ-khas (nahulog)

9.2. Ginagamit ang gitling sa pagitan ng unlapi na sinusundan ng mga salitang nagsisimula sa patinig. Halimbaw:

man-inom (iinom)
pan-ushas (paghugas)
san-ëskëy (tig-isa)
san-agi/san-uktop (magkapatid)
nan-ahad (naglakad)

9.3. Ginagamit ang gitling para ihiwalay ang unlapi sa pantanging ngalan, kahit sa mga pantanging ngalang nagsisimula sa patinig. Halimbawa:

i-Abra (taga-Abra) ngunit **isiyudad**
i-Sablan (taga-Sablan) ngunit **iopisina**
manpa-Baguio (maga-Baguio) ngunit
manpaeskuwela (magaeskuwela)
nanpa-Manila (nagpa-Manila) ngunit
nanpaopisina

9.4. Mausal i gitling shi pëngisi-jan ni unlapi shi ëbulod ja ësël. Ingësto ira jay:

nan-color nëm **nankolor**
man-text nëm **manteks**
i-computer nëm **ikompiyuter**
man-airplane nëm **manbus**
man-chopsticks nëm **mantsapstiks**

9.5. Mausal shi naypinshuwan sakëy jën pantig (onomatopea). Ingësto ira jay:

aw-aw
it-it
kak-kak
tok-tok
ngok-ngok

9.6. Pëngisudat ni oras jën manshugid “ala/ alas”. Mausal i Espanjol ni pëngibudikas/ pëngisudat ni oras. Ingësto ira jay:

alas-6 ni agsafa
alas-sais ni agsafa/agsapa

alas-3 ni palbangon
alas-tres ni palbangon

9.4. Ginagamit ang gitling sa mga hiram na salitang isinama sa unlapi ng salita. Halimbaw:

nan-color (nag-color) ngunit **nankolor**
man-text (mag-text) ngunit **manteks**
i-compute (i-compute) ngunit **ikompiyuter**
man-airplane (mag-airplane) ngunit **manbus**
man-chopsticks (mag-chopsticks) ngunit
mantsapstiks

9.5. Ang mga onomatopeikong salita o inuulit na mga iisahing pantig na tunog ay ginigitlingan.

aw-aw
it-it
kak-kak
tok-tok
ngok-ngok

9.6. Pinaghihiwalay ang salitang ala/ alas sa bilang na nagpapahayag ng oras. Ginagamit ang wikang Kastila sa pagsulat at pagbigkas ng oras. Halimbawa:

alas-6 ni agsafa (alas-sais ng umaga)
alas-sais ni agsafa/agsapa

alas-3 ni palbangon (alas-tres ng
madaling araw)
alas-tres ni palbangon

9.7. Wara'y gitling shi nankhinaw-an ni apudiro nunta balasang tan apudiro ni asawa to. Inges to ira jay:

Gloria Macapagal-Arroyo
Corazon Cojuangco-Aquino
Genoveva Edroza-Matute
Meriam Defensor-Santiago
Teresita Aquino-Oreta

9.8. Mausal shi gatlang en (*en dash*) ni tawën ja mangipa-sas ni nanshukhian ingkhatod nakshengan ni pasamak. Inges to'y:

1882–1903 (Panahon
ng Nasyonalismo)

Mausal i gatlang en jën mangipa-sas nipasamak ja ëg amta'y pëngintëkhan to. Inges to'y:

1870– (eg amta'y petsan
pëngintëkhan to)

9.7. May gitling sa pagitan ng apelyido ng babae noong dalaga pa siya at sa apelyido ng napangasawa. Halimbawa:

Gloria Macapagal-Arroyo
Corazon Cojuangco-Aquino
Genoveva Edroza-Matute
Meriam Defensor-Santiago
Teresita Aquino-Oreta

9.8. Ginagamitan ng gitling ang panahong sakop o saklaw ng dalawang taon na nagpapakita ng simula at katapusan ng isang pangyayari. Halimbawa:

1882–1903 (Panahon
ng Nasyonalismo)

Ginagamit din ang gatlang en sa pagpapakita ng pangyayaring di matukoy ang katapusan.

1870– (di-tiyak na petsa ng hangganan)

10 | IBA PANG TUNTUNIN

Bb ono Vv. Mëbëdin jën mausal i Bb ono Vv. Ingësto ira jay:

aba/ava
dabi/davi
abat/avat
abong/avong
abang/avang

Pp ono Ff. Mëbëdin jën ali-datan i pni f shi nankhawaan ni ësël nëm nan-ingës ipiyanton ësdën. Ingësto ira jay:

sipa/ sifa
apay/ afay
papel/ pafel
ngapol/ ngafol
tapok/ tafok

Ww ono GuWguw. Wara'y letran Ww shi Ibaloy jen kaibudikas ni ësšom ni /GuWguw/. Ingësto ira jay:

wasay/guwasay
watwat/guwatguwat
wara / guwara
walo/ guwalo
waras/ guwaras

10 | IBA PANG TUNTUNIN

Bb o Vv. Ang Bb ay maaaring gamiting sa halip na Vv.
Halimbawa:

aba/ava (taro)
dabi/davi (gabi)
abat/avat (patag)
abong/avong (bahay kubo)
abang/avang (buno)

Pp o Ff. Maaaring mapalitan ng p ang f sa gitna ng salita ngunit hindi magbabago ang kahulugan.
Halimbawa:

sipa/ sifa (sino)
apay/ afay (talahib)
papel/ pafel (papel)
ngapol/ ngafol (tuta)
tapok/ tafok (alikalabok)

Ww o GuWguw. May mga salitang nagsisimula sa Ww sa Ibaloy na binibigkas ng iba na /GuWguw/.
Halimbawa:

wasay/guwasay (palakol)
watwat/guwatguwat (ibinabahaging karne)
wara / guwara (mayroon)
walo/ guwalo (walo)
waras/ guwaras (ipamudmod)

Ww ono Vv ono Bb. Wara'y ëshom jën shaha ibudikas ni /Vv/ ono /Bb/ i /Ww/. Ingësto iray:

wasay / vasay/basay

wara / vara/bara

walo/valo/balo

tawey/tavey/tabey

arawe/arave/arabe

KHkh/ Kk ono Gg. Shi ëshom ma ka-Ibaloyan, shaka ibudikas i /KHkh/ ni /Gg/ nëm nan-ingës i piyantön ësdën. Ingësto ira jay:

naakhëw/naagëw

khalot/galot

khutkhot/gutgot

khait/gait

khabol/gabol

Kk ono Hh. Shi ëshom jen dugad, shaka ibudikas i /KHkh/ ni /Hh/ nëm nan-ingës i ulog to. Ingës to ira jay:

idukat/iduhät

makëdab / mahëdab

dake / dahe

shakël/ shahël

makëljaw/mahëljaw

Ww o Vv o Bb. May ibang binibigkas ang /Ww/ ng /Vv/ o /Bb/. Halimbawa:

wasay / vasay/basay (palakol)

wara / vara/bara (mayroon)

walo/valo/balo (walo)

tawey/tavey/tabey (ewan)

arawe/arave/arabe (malayo)

KHkh/ Kk o Gg. Sa ibang lugar ng mga Ibaloy ang Kk ay binibigkas na/Gg/ ngunit hindi magbabago ang kahulugan.Halimbawa

naakhëw/naagëw (tanghali na)

khalot/galot (tali)

khutkhot/gutgot (kamot)

khait/gait (kasama)

khabol/gabol (sanhi)

Kk o Hh. Sa ibang lugar ng mga Ibaloy, binibigkas ang /KHkh/ ng /Hh/ pero magkatulad ang kahulugan. Halimbawa:

idukat/iduhat (buksan)

makëdab / mahëdab (magaling
umakayat)

dake / dahe (lalaki)

shakël/ shahël (marami)

makëljaw/mahëljaw (mahilig
sumigaw)

Ll shi Dd

**latong/datong
lukto/dukto
lanëb/danëb
taklay/takday
eklog/ekdog**

Dd shi Shsh

**i-Dalupirip/i-Shalupirip
i-Daklan/i-Shëkdan
i-Datakan/i-Shatakan
idpig/ishëpig
i-Adaoay/i-Ashaway**

Rr shi SHsh

**irontog/ishontog
irëkdan/ishëdan
irudin/ishudin
iru-ping/ishu-ping
ira-dop/isha-dop**

Ll at Dd

latong/datong (pananim na kamote)

lukto/dukto (kamote)

lanëb/danëb (mantika)

taklay/takday (kamay)

eklog/ekdog (itlog)

Dd at Shsh

i-Dalupirip/i-Shalupirip (taga-Shalupirip)

i-Daklan/i-Shëkdan (taga-Daklan))

i-Datakan/i-Shatakan (taga-Datakan)

idpig/ishëpig (ibato)

i-Adaoay/i-Ashaway (taga-Adaoay)

Rr at SHsh

irontog/ishontog (tagabundok)

irëkdan/ishëdan (tagakapatagan)

irudin/ishudin (itago)

iru-ping/ishu-ping (itulog nang kaunti)

ira-dop/isha-dop (ihilamos)

Ang mga Bumuo ng Ortograpiyang Ibalóy

Ang Pangkat na Tagabuo ng mga Materyal Pangwika ng Ibaloy

Judy C. Pablo (Sablan)
Jane T. Cuilan (Bokod)
Delfina Alumno (Kabayan)
Teresita Sagamla (Tublay)
Lorna L. Benito (Tuba)
Merlobenda Y. Recile (La Trinidad)

Konsultant

Nancy G. Lumbas, SDS
Gloria Suayan, PSDS
Jimmy B. Fong, PhD (KWF representative)
Ricardo Nolasco, PhD (UP Diliman Linguistics Department)
Jackson Chiday (President, Onjon ni Ivadoy)
Andrew Carantes
Ryan Guinaran (President, Diteng)
Gilmore C. Makey
Geraldine S. Wakat
Peter Cosalan, PhD (Adviser, Benguet Federation of
Ancestral Domain,Indigenous Peoples
Organizations)
Vicky Tumbaga (Elder, La Trinidad Indigenous
Peoples Organization)
Domingo Lac-amen (Elder, La Trinidad Indigenous
Peoples Organization)
Teodora Esteban (Elder, La Trinidad Indigenous
Peoples Organization)
Irene Leano (Elder, La Trinidad Indigenous
Peoples Organization)
Maria Ganasi Tecne (Elder, La Trinidad, Benguet)

Tagasalin/Tagabalida

Judy C. Pablo
Lorna L. Benito
Merlobenda Y. Recile
Lucio B. Alawas
Warden A. Baltazar
Pepe S. Tubal (+)
Sylvia J. Rimban
Madison B. Kiong
Corazon S. Alos
Emilia A. Baltazar
Mana C. Estakio
Emelda G. Amancio

Sangguniang Materyales

Ibaloy Dictionary by Lee Ballard and Collaborators
English-Benguet Dialects Dictionary (1st Edition)
ng Narcisa Atos-Ramos
English – Filipino – Nabaloi Dictionary (TEEP-SIIF)
ng Sablan Central School
Nunta Shugi (2nd Edition)
“An Indigenous Peoples’ History of Virac”
by Muller Honorio Bato

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO

Gusaling Watson, 1610 Kalye J. P. Laurel
1005 San Miguel, Maynila

Tel. (02) 736-2525 / 736-2524 / 736-2519

www.facebook.com/angkomisyonsawikangfilipino

komifil@kwf.gov.ph

www.kwf.gov.ph

